

НОВИНИ З ТЕРЕНІВ УГОРСЬКОЇ УКРАЇНІСТИКИ

26–27 листопада 2021 року у м. Ніредьгаза в Угорщині відбулася міжнародна конференція на тему «Україністика в Угорщині та поза її межами II», організована кафедрою української мови та культури Ніредьгазького університету та самоврядуванням українців м. Чепела. Від 1992 року в Ніредьгазькому виші функціонувала кафедра української та русинської філології під керівництвом відомого славіста, україніста Іштвана Удварі, який 2005 року пішов з життя, далі її очолював професор Золтан Андраш, а згодом її ліквідували разом з іншими кафедрами іноземних мов вишу. Діяльність кафедри було відновлено 2017 року, завідувачкою стала доцентка Вікторія Штефуца. У 2018 році відбулася перша конференція на згадану тематику.

Нинішній форум тривав у гібридному режимі, тобто онлайн і офлайн, у ньому брали участь дослідники з різних вишів та дослідницьких центрів України та Угорщини. Уранці 26 листопада його відкрила Вікторія Штефуца, яка привітала учасників, окреслила коло завдань, зауважила, що цьогоріч порівняно з першою конференцією число дослідників, що зголосилися, значно зросло – усього понад 50. Вона повідомила також, що планується публікація збірника з тематики конференції. Директор Інституту мовознавства та літературознавства, габілітований доктор, професор Ніредьгазького університету Карой Міня також привітав учасників і наголосив, що вважає за честь організацію подібного заходу в його установі. Він побажав усім успіхів і підтвердив намір видання наукового збірника матеріалів форуму.

Далі тривало пленарне засідання. Модератором була доцентка Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II та співробітниця ніредьгазької кафедри Єлизавета Ба-

рань. Професор Микола Васьків з Київського університету ім. Бориса Грінченка у доповіді «Угорська поезія в перекладах Павла Мовчана» розповів про підбірку угорської поезії в журналі «Всесвіт» за 1988 рік в українському перекладі Павла Мовчана, поезію якого своєю чергою перекладав угорською Міклош Вереш. Завідувачка кафедри української мови Ужгородського національного університету, докторка філологічних наук Наталія Венжинович виступила з темою «Фразеологія та фразеографія української мови: здобутки і перспективи досліджень», тут йшлося про сучасні надбання у цій царині, зосібна праці: словники, монографії, дисертації та ін. Доповідачка подарувала ниредьгазьким колегам низку книг.

Відомий угорський славіст, професор Андраш Золтан розповів про «Поширення одного галичанського канцелярського латинізму («господар»)». Він простежив його витоки як староукраїнського і подальше запозичення литовцями, росіянами (государь), молдованами і угорцями. Професор Мігай Кочіш із Сегедського університету у виступі «З історії формування українського правопису. А. Метлинський та П. Куліш» розглянув українські правописні норми у тогочасному суспільстві і висунув твердження, що значення «кулішівки» на той час не було таким значним, як вважають деякі дослідники. Вагомими на цьому терені були й здобутки Харківської школи. Професор Віктор Мойсієнко з Житомирського держуніверситету ім. Івана Франка у доповіді «Перспективи діахронних студій з україністики» говорив про важливість та актуальність студій з української мови давнього періоду, повернення до України пам'яток та зазначення їх приналежності до староукраїнської, а не лише давньоруської версії мови. Провідна наукова співробітниця Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України Леся Мушкетик розглянула «Українські народні пісні у творчому доробку Бели Бартока: до 140-річчя з дня народження» і розповіла про збирання та дослідження Барто-

ком українського фольклору, українсько-угорських взаємовпливів у народній музиці, використання цих пісень у його композиторській творчості, контакти з українськими дослідниками. Славістка, професорка Ержебет Ч. Юнаш з Ніредьгази у доповіді «Наука про переклад на службі перекладацької практики» наголосила на необхідності гарного знання перекладачами теорії перекладу, застосування у своїй праці здобутків різних дисциплін – теорії комунікації, семіотики, прагматики, психології, семантики, стилістики, етнології та ін.

Далі засідання тривали у таких секціях: 1. Українське мовознавство: сучасний стан і перспективи; 2. Україністика в європейських країнах. Українсько-угорські міжмовні контакти; 3. Світовий контекст української літератури, компаративістика. Теорія і практика перекладу; 4. Фольклористика та культура України. Поетика художнього твору. Зосібна у мовознавчих секціях розглядалися питання граматики, лексики та стилістики української мови (повіді Михайла та Наталії Торчинських, В. Денисюка, О. Сулими та ін.), чимало уваги приділялося українсько-угорським взаємовпливам, зокрема угорським запозиченням у закарпатських говірках тощо (виступи І. Сабадоша, В. Штефуци, А. Галас, Є. Барань та ін.). Різним аспектам вивчення української літератури присвятили свої доповіді Т. Чонка, О. Кордонець, С. Супруненко. Розглядалися тут і проблеми перекладу з угорської художньої літератури українською мовою (А. Барань, Е. Балла та ін.). У культурологічній секції виступили докторки філологічних наук Ужгородського національного університету В. Барчан, О. Тиховська з доповідями про етнологію та фольклор Закарпаття, йшлося тут і про українсько-угорські зв'язки у фольклорі (Л. Терещенко), питання поетики художніх творів тощо. Після виголошення доповідей учасники підвели підсумки конференції, наголосивши на її науковому та суспільно-культурному значенні, міжнародному резонансі. Поэтому вони отримали можливість оглянути Ніредьгазький уні-

верситет, здійснити прогулянку містом. Наступного дня відбулася екскурсія до сусіднього з Ниредьгазою міста Мішкольца.

Останніми роками значно поживалися публікація праць з українсько-угорських контактів – мовних, історичних, культурних та ін., підготовлених як українськими [6], так і угорськими дослідниками [9], а то й спільними зусиллями учених обох країн [7; 1]. Є серед них і перекладні видання. У Будапешті угорською мовою побачила світ цінна пам'ятка давньоруської літератури – «Киево-Печерський патерик» (A kijevi barlangmonostori paterikon. Budapest: Attraktor könyvkiadó kft., 256 old.) (далі – Патерик). Переклад Патерика з церковнослов'янської мови був здійснений угорським істориком Іштваном Долманьошем ще близько 1990 року, обидва тексти зіставив філолог Аттіла Голлош, однак до видання його підготував лише зараз згадуваний вище славіст, доктор наук Андраш Золтан, який написав також післямову і подав примітки до тексту. Як уже згадувалося, Золтан тривалий час очолював кафедру української філології Будапештського університету, а згодом і кафедру української та русинської філології Ниредьгазького інституту (нині університету). Зацікавлення професора стосуються різних аспектів славістики, це польсько-українсько-білорусько-російські мовні та культурні зв'язки, офіційні мови східних слов'ян у середні віки, питання етимології, словотворення слов'янських мов, слов'янські запозичення в угорській мові, письмова передача слов'янських кириличних назв угорською мовою, слов'янські рукописи Угорщини; бібліографія та історія славістичного напрямку угорського мовознавства. Серед іншого Золтанові належить заслуга оприявлення іншої важливої пам'ятки українства – репринтного видання «Нягівських повчань чи постилл» 1758 року на основі петербурзької публікації О. Петрова, він написав також передмову до книги і вмістив у ній дослідження відомого угорського славіста Ласло Дежьо «Няговські повчання та їх автор».

Отже, можемо констатувати, що Патерик підготовлений до видання справжнім фахівцем, спеціалістом у даній області знань. Крім приміток він підготував післямову, у якій подає огляд тогочасних обставин виникнення пам'ятки, пише про поширення візантійської літератури у Київській Русі, а далі характеризує саму книгу, що складається з історій та оповідей, легенд про виникнення і діяльність Києво-Печерської лаври – однієї з перших і найбільших православних святинь України, заснованої ще 1051 року, і нині діючого монастиря, життя і діяння його ченців. На його думку, Патерик служив важливим джерелом тогочасного релігійного життя, а ще повчальним зразком, прикладом для монахів. Золтан пояснює слова *патерик*, *лавра* та ін., говорить про жанрові особливості текстів, їх тематики тощо. Він повідомляє, що переклад І. Долманьоша був здійснений з другої книги московської книжкової серії «Памятники литературы Древней Руси XII век», укладеної Л. Дмитрієвим і Д. Лихачевим (1980 р.), до якої долучено 1 легенду з попередньої збірки 1978 року. І хоча існують різні редакції Патерика, починаючи з XIII ст., він містить відомості з давніших часів, а саме Несторалітописця (7–8 легенди), ченця Симона, який згодом став єпископом у Володимирі на Клязьмі (14–23 легенди), ченця Полікарпа (24–32 легенди), його листування з Симоном тощо. До книги увійшли й згадки про війни з сусідніми державами та кочовими племенами, внутрішній розбрат поміж князями та ін.

Андраш Золтан наводить цікавий факт того, що до угорців відомості про Патерик дійшли завдяки українській літературі. Знаний угорський славіст Оскар Ашбот попросив Івана Франка дати огляд історії української літератури для угорськомовного видання «Історія всесвітньої літератури IV. Уральсько-алтайські народи і слов'яни» (1911) [10], в якому Патерик згадано на с. 464. Професор інформує і про звертання угорських дослідників до Патерика у зв'язку з 30 легендою про святе життя Мойсея Угриня, угорця за походженням. Про

цей твір ще на початку ХХ ст. згадував Шандор Бонкало у своїх оглядах, а переклади легенди угорською були здійснені в різні періоди Золтаном Трочані, Ендре Іглої, Яношем Петерфалві, останні долучали до публікацій і власні дослідження, цим питанням присвятив книгу Іштван Іванчо [11].

Золтан робить і деякі зауваги щодо перекладу, зосібна про посилення на біблійні джерела у перекладі Гашпара Каролі, інші джерела, він пише про те, що в передачі церковнослов'янських назв редакція дещо відійшла від усталених академічних перекладів (див. книгу: Золтан А., Гадровіч Л. «Передача угорською мовою слов'янських кириличних назв – Передача угорською мовою новогрецьких назв») [8], намагаючись, де можливо, наблизити їх до тогочасної київської, тобто сучасної української вимови.

Науковцем підготовлено і примітки до книги – пояснення певних реалій, імен, історичних фактів тощо. А. Золтан згадує, що в перекладі Долманьоша залишено для них місце, однак вони або не були зреалізовані, або не збереглися. Так, на с. 25 знаходимо дані про Нестора-літописця та його «Повість временних літ», її переклад угорською тощо, на с. 90 – пояснення слова *лавра*, на с. 157 – *архимандрит*, на с. 123 з'ясовано, хто такі *в'ятичі*. Є тут примітки про тогочасних місцевих князів та багато інших.

Маємо зробити деякі зауваги щодо вживання слів «orosz» (російський) у книзі, що, вочевидь, обумовлене перекладом з російського видання кілька десятиріч тому. У перекладі з угорської «orosz» загалом перекладають як «російський (росіянин)», хоча деякі словники, зосібна, останній тезаурусний двотомний «Угорсько-український словник» (Ніредьгаза, 2006) дає і переклад «руський», «русинський» як історизму (істор.). Отже, при читанні Патерика першочергово приходиться на думку переклад цього слова як «російський». Таким чином, читаємо: «Oroszország» (Росія, російська держава), чому не Київська Русь, коли йдеть-

ся саме про неї? (слово Kijevi Rusz є в угорській мові, хоча це теж російське написання (згідно з вимовою), нині англійською ми передаємо Kyiv); «Лавра – найбільший тогочасний російський монастир»; «російський давній літопис» (про Повість временних літ), «російська земля», «давня російська мова» (про церковнослов'янську) та ін. На нашу думку, доцільніше було б вжити слово «rusz», «ruszin», ачи зазначити, про що саме йдеться. Відомо, що вже багато століть поспіль російська традиція присвоює собі всі набутки Київської Русі, у дореволюційній науці вважаючи її лише власною протодержавою, чи – як у радянські часи, лише номінально – коліскою трьох братніх народів. Знаємо, що на цих територіях жили предки українців – племена полян, сіверян, древлян та ін. і націй тоді не було, радше йшлося про певні групові ідентичності, див. книгу С. Плохія [5]. А Московське царство Петро Перший проголосив «Російською імперією» лише 1721 року, розповсюдивши назву давньої української держави на Московське князівство, тож московити стали росіянами (русский – від русь), див. книгу Є. Наконечного [3]. Український історик Ярослав Дашкевич пише: «За часів існування держави Київська Русь про Московську державу не було ні згадки. Відомо, що Московське князівство як улус (володіння монгольського хана) Золотої Орди засноване ханом Менгу Тимуром тільки в 1277 році. До того часу Київська Русь уже існувала понад 300 років» [1]. Та й праці українських мовознавців доводять, що в давньоруських літописах церковнослов'янською мовою є чимало народнорозмовних українських слів та висловлювань [4]. Коли першого російського історика Н. Карамзіна запитали, якою мовою говорила Київська Русь, він сказав: «Тем языком, на котром сей час говорят малоросы». Тобто українською.

Оприявнений уперше в Угорщині Андрашем Золтаном «Києво-Печерський патерик» є важливою пам'яткою слов'янства, історії релігії та культури загалом, його публікація угорською мовою розширює горизонти пізнань, сприяє взаємобміну

духовних надбань між народами, які хоч і різняться, та проходять однакові періоди у своєму розвої, взаємозбагачуючись і сприяючи формуванню загальнолюдських знань і цінностей.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Дашкевич Я. Як Московія привласнила історію Київської Русі. *Збірка «Учи неложними вустами казати правду»*. Київ : Темпора, 2011. URL : <http://universum.lviv.ua/journal/2011/6/dashk.htm>.

2. Еміль Балецький – мовознавець, письменник, освітянин. Зб. наук. робіт міжн. наук. семінару «Еміль Балецький – мовознавець, письменник, освітянин», Берегове, 23–24 травня 2019 року / ред. Є. Барань. Берегове ; Ужгород : ЗУІ ім. Ф. Ракоці II ; ТОВ «РІК-У», 2020. 236 с. (угор., укр. та англ. мовами).

3. Наконечний Є. П. Украдене ім'я: Чому русини стали українцями. Львів, 2001. 400 с.

4. Півторак Г. Історико-лінгвістична славістика: Вибрані праці. Київ : Наук. думка, 2015. 510 с.

5. Плохій С. Походження слов'янських націй. Домодерні ідентичності в Україні, Росії та Білорусії. Київ : Критика, 2015. 456 с.

6. Угорсько-українське пограниччя: етнополітичні, мовні та релігійні критерії самоідентифікації населення: монографія / від. ред. І. Патер; упоряд.: О. Муравський, М. Романюк; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2020. 348 с.

7. Фединець Ч., Черничко С. Мова, політика, ексклюзиви в сучасній Україні. Ужгород : Аутдор-Шарк, 2021. 160 с.

8. A cirill betűs szláv nyelvek neveinek magyar helyesírása – Újgörog nevek magyar helyesírása / Hadrovics L.; Zoltán A. (szerk). Budapest : Akadémiai Kiadó, 1985. 293 p.

9. Fedinec Cs.; Font M.; Szakál I.; Varga B. Ukrajna története: régiók, identitás, államiság. Budapest : Társadalomtudományi Kutatóközpont; Gondolat Kiadó, 2021.

10. Franko I. Kisoroszok. *Egyetemes irodalomtörténet IV. Ural-altajiak és szlávok* / szerk. Heinrich Gusztáv. Budapest : Franklin-Társulat, 1911. P. 459–468.

11. Ivancsó I. Magyar Mózes – liturgikus tiszteletének tükrében. Nyiregyháza : Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudomány Főiskola, 1997. 138 p.